

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.27>

УДК 314.74

JEL CLASSIFICATION: J61

О.А. МАЛИНОВСЬКА

д-р наук з держ. управління
старш. наук. співроб., голов. наук. співроб.
Національний інститут стратегічних досліджень
10030, Київ, вул. Пирогова, 7-А
E-mail: Malinovska@niss.gov.ua

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА НАПРЯМИ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

Однією з типових рис сучасної епохи є наростання масштабів, урізноманітнення видів та напрямів міжнародної міграції. Міжнародні переміщення населення перетворилися на важливий чинник суспільних трансформацій у країнах призначення і походження мігрантів, впливають на міждержавні стосунки. Це зумовило зростання значення міграційної політики як обов'язкової складової діяльності національних урядів, міждержавних об'єднань, всієї світової співдружності. Відповідно посилилася актуальність наукових досліджень міграційної політики, що мають теоретичне і практичне значення. Як і міграцію, міграційну політику вивчають на полідисциплінарній основі. Внаслідок тривалого панівного становища економічної науки в дослідженнях міграції, найбільшого поширення набуло вивчення міграційної політики з позиції політичної економії, де основним питанням є економічні вигоди та втрати від міграції і, звідси, політичні рішення, ухвалені в результаті їх оцінки. Разом з тим, низку теоретичних моделей аналізу міграційної політики застосовують у політології, соціології, міжнародних відносинах. Огляд найпоширеніших із них, поданий у статті, дає підстави для висновку, що всі вони доповнюють одна одну, проте не можуть запропонувати вичерпні пояснення процесу формування міграційної політики та її змісту. Хоча цілісної теорії міграційної політики не існує, наукові підходи, що використовуються в сучасних дослідженнях, дають змогу зробити кілька висновків, які видаються важливими для практичної політики. По-перше, міграційна політика є продуктом політичної системи, а не лише відображенням економічних чи демографічних обставин. По-друге, вона формується не тільки державою, а й іншими суспільними інститутами, бачення яких може відрізнятися. Тому дієва міграційна політика потребує погодження інтересів держави і власне мігрантів, місцевих громад, політичних партій, неурядових організацій тощо. По-третє, оскільки міграція відбувається між двома або й більше державами, погодження інтересів є необхідним також і на міжнародному рівні.

Ключові слова: міграційна політика, теоретичні моделі, напрями аналізу.

Е.А. Малиновская

д-р наук по гос. управлению, старш. науч. сотр., главн. науч. сотр.
Национальный институт стратегических исследований
10030, Киев, ул. Пирогова, 7-А
E-mail: Malinovska@niss.gov.ua

© МАЛИНОВСЬКА О.А., 2018

ISSN 2072-9480. Демографія та соціальна економіка, 2018, № 2 (33): 27–37

МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ
И НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНОГО АНАЛИЗА

Одной из типичных черт современной эпохи является нарастание масштабов, разнообразия видов и направлений международной миграции. Международные перемещения населения превратились в важный фактор общественных трансформаций в странах назначения и происхождения мигрантов, влияют на межгосударственные отношения. Это обусловило рост значения миграционной политики как обязательной составляющей деятельности национальных правительств, межгосударственных объединений, всего мирового содружества. Соответственно возросла актуальность научных исследований миграционной политики, имеющих теоретическое и практическое значение. Как и миграцию, миграционную политику изучают на полидисциплинарной основе. Вследствие длительного господствующего положения экономической науки в исследованиях миграции, наибольшее распространение получило изучение миграционной политики с позиции политической экономии, где основным вопросом являются экономические выгоды и потери от миграции и, отсюда, политические решения, принятые в результате их оценки. Вместе с тем, ряд теоретических моделей анализа миграционной политики применяют в политологии, социологии, международных отношениях. Обзор наиболее распространенных из них, представленный в статье, дает основания для вывода, что все они дополняют друг друга, однако не могут предложить исчерпывающие объяснения процесса формирования миграционной политики и ее содержания. Хотя целостной теории миграционной политики не существует, научные подходы, используемые в современных исследованиях, позволяют сделать несколько выводов, важных для практической политики. Во-первых, миграционная политика — продукт политической системы, а не только отражение экономических или демографических обстоятельств. Во-вторых, она формируется не только государством, но и другими общественными институтами, видение которых может отличаться. Поэтому эффективная миграционная политика требует согласования интересов государства и собственно мигрантов, местных общин, политических партий, неправительственных организаций. В-третьих, поскольку миграция происходит между двумя или более государствами, согласование интересов необходимо также и на международном уровне.

Ключевые слова: миграционная политика, теоретические модели, направления анализа.

O.A. Malynovska

Dr. Sc. (Public Administration), chief researcher
National Institute for Strategic Studies
10030, Ukraine, Kyiv, Pyrogova str., 7-A
E-mail: Malinovska@niss.gov.ua

MIGRATION POLICY: THEORETICAL APPROACHES AND DIRECTIONS
OF SCIENTIFIC ANALYSIS

One of the typical features of the modern era is the growing scale, the diversification of the types and directions of international migration. International population mobility has become an important factor of social transformations in the countries of destinations and origin of migrants, it has an impact on inter-state relations. This has led to increased importance of migration policy as an obligatory component of the activities of national governments, intergovernmental associations, the entire world community. Accordingly, the relevance of research on migration policy, which has both theoretical and practical significance, has intensified. Like migration, migration policy is studied on an interdisciplinary basis. Due to the long-standing dominant position in the studies of migration of economic science, the researches of the migration policy have become the most widespread from the standpoint of political economy, where the main issues are the economic benefits and losses from migration and, hence, the political decisions taken as a result of their assessment. At the same time, a number of theoretical models of migration policy analysis are used in political science, sociology, and international relations. An overview of the most common of them, presented in the article, gives grounds for the conclusion that all of them complement each other, but can't offer comprehensive explanations of the process of formation of migration policy and its contents. Although the integral theory of migration policy does not exist, the scientific approaches used in current research make it possible to draw some conclusions which appear to be important for practical policy. Firstly, migration policy is a product of a political system, not just a reflection of economic or demographic circumstances. Secondly,

it is formed not only by the state but also by other public institutions whose vision may differ. Therefore, effective migration policy requires the coordination of the interests of the state and the migrants themselves, local communities, political parties, non-governmental organizations, etc. Thirdly, as migration takes place between two or more states, coordination of interests is also necessary at the international level.

Keywords: *migration policy, theoretical approaches, directions of analysis.*

Постановка проблеми. Одним із типових нині глобальних процесів є наростання масштабів міжнародних переміщень населення. Обсяг міграції стрімко збільшується і в абсолютних, і у відносних величинах. За оцінками ООН, у світі нараховується щонайменше 258 млн міжнародних мігрантів, які становлять 3,3 % населення планети. Водночас змінюється склад, характер, спрямованість переміщень. Унаслідок цього вплив міжнародних міграцій на демографічну ситуацію, етнонаціональну структуру населення, соціально-економічний розвиток країн світу, їх міжнародні відносини значно посилюється. Суспільні зрушення, спричинені міграціями, обумовлюють перетворення міграційної політики на обов'язкову складову діяльності національних урядів, міждержавних об'єднань, всієї світової співдружності.

До здобуття незалежності Україна була штучно відокремлена від загальносвітових міграційних процесів. Відкрившись світу наша держава швидко перетворилася на країну-постачальника мігрантів за кордон. Водночас вона приймає мігрантів та біженців, та є транзитною. Це висунуло нагальну потребу розробки міграційної політики держави, адекватної сучасним вимогам, забезпечення законодавчих та адміністративних засобів її реалізації.

За таких умов вивчення сутності та особливостей міграційної політики, аналіз теоретичних надбань у відповідній сфері має як наукове, так і практичне значення, є важливою передумовою обґрунтованого підходу до удосконалення політики держави у царині міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження міграційної політики широко представлені в зарубіжній науковій літературі роботами таких науковців як О. Бетс (A. Betts), М. Вайнер (M. Weiner), Е. Мейерс (E. Meyers), Д. Холліфілд (J. Hollifield), А. Золберг (A. Zolberg) та інші. В Україні також були опубліковані численні праці, автори яких В. Євтух (V. Ievtukh), Е. Лібанова (E. Libanova), О. Піскун (O. Piskun), С. Пирожков (S. Pyrozhkov), О. Позняк (O. Pozniak), О. Пятковська (O. Piatkovska), С. Чехович (S. Chekhovych), Б. Юськів (B. Iuskiv) та інші вивчали нагальні міграційні проблеми країни, пропонували своє бачення їх урегулювання засобами державної політики. Разом з тим, роботи українських науковців здебільшого мали практичне спрямування і меншою мірою торкалися теоретичних аспектів проблеми.

Тому **метою цієї статті** є огляд теоретичних підходів та напрямів досліджень міграційної політики, виокремлення певних теоретичних положень, важливих для аналізу міграційної політики України і практики управління міграціями.

Новизна запропонованого матеріалу полягає у систематизації та порівнянні наукових підходів до аналізу міграційної політики, ознайомленні українського читача з результатами різнобічних зарубіжних досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Наукове осмислення міграційної політики як важливого чинника міграційних процесів відбулося в 1980–1990-ті рр. Великою мірою воно завдячує працям американського вченого А. Золберга. Він слушно зауважив, що всі країни, куди люди бажають в'їхати, зазвичай обмежують в'їзд. Таким чином, саме їх політика визначає, чи здійснюватимуться переміщення населення і, якщо так, якими вони будуть. Це стосується не лише унормованої, а й нелегальної міграції,

адже саме поняття нелегальної міграції виникає і набуває сенсу лише в контексті встановлених державою правил і процедур, які, в разі нелегального прибуття чи перебування, порушуються.

Аналіз міграційної політики різних держав дав А. Золбергу підстави для висновку, що міжнародна міграція є переважно політичним процесом, наслідком організації світу у формі суверенних держав. Вона полягає у переміщенні особи з під юрисдикції однієї держави під юрисдикцію іншої, що призводить до зміни її членства в тій чи іншій політичній спільноті. Відповідно міграційна політика охоплює не лише правила та процедури в'їзду та виїзду через державні кордони (міграційна політика у вузькому розумінні), а й усі аспекти набуття, збереження, втрати чи добровільної відмови від членства в цій політичній спільноті в усіх його аспектах – політичному, соціальному, економічному, культурному [1, с. 81].

Дослідження міграційної політики, як і дослідження міграції, зазвичай відбуваються на двох рівнях – міжнародному та національному. За першого з них міграційну політику розглядають у рамках міжнародної системи, трактуючи її як наслідок невідповідності між потребами глобального ринку і територіально обмеженими державними утвореннями. Отже вона відображає боротьбу між двома групами інтересів: потребами глобальної економіки у широкій пропозиції робочої сили та намаганнями зберегти диференційовані умови оплати праці, соціального забезпечення, культурну однорідність у рамках держави.

Прихильники міжнародного підходу підкреслюють, що ефективність заходів національних держав залежить від чинного міжнародно-правового режиму, а саме міжнародних угод та домовленостей між ними, зокрема, щодо прав людини. Тобто, дії держав обмежені закріпленими у міжнародно-правових документах принципами, правами та обов'язками. Такий підхід, однак, як зазначав К. Коданьоне, дає змогу визначити передусім рамки ухвалення рішень щодо міграції, проте не їх зміст, оскільки, попри декларування більшістю держав світу принципів лібералізму та поваги до прав людини, вони значно відрізняються як щодо їх інтерпретації, так і готовності чи здатності вповні їх дотримуватися [2, с. 17].

Дослідники, які працюють у рамках другого, національного, підходу, вивчають внутрішні чинники формування та еволюції міграційної політики держав, такі як соціально-економічна ситуація, демографічний розвиток, етнічний склад населення та його динаміка тощо. Зазвичай їх розглядають у двох вимірах – загальнодержавному та ситуативно-політичному [3, с. 213].

Загальнодержавний вимір досліджень передбачає вивчення впливу міграційних процесів на соціально-політичне становище держави та ідентичність її громадян, систему внутрішньодержавних відносин, політичну культуру тощо. У центрі уваги контроль над міграційними потоками, встановлення правил в'їзду, виїзду, перебування, тобто державна міграційна політика у вузькому сенсі.

Ситуативно-політичний вимір пов'язаний із дослідженням національної безпеки і загроз, спричинених міграціями. Мігранти та їхні об'єднання розглядаються як політичні актори, які беруть безпосередню участь у політичному житті держави, а також є суб'єктами впливу політичних сил як в країнах походження, так і перебування. У рамках цього виміру вивчають політичні ролі діаспор та транснаціональних соціальних мереж, сформованих завдяки міграції, що на сьогодні відіграють значну роль у країнах перебування і походження, можуть лобювати інтереси рідної країни, підтримувати певні політичні сили в ній, впливати на електоральний вибір тощо.

Як і міграцію в цілому, міграційну політику вивчають на полідисциплінарній основі. Внаслідок тривалого панівного становища в дослідженнях міграцій економічної науки, найбільшого поширення набуло вивчення міграційної політики з позиції політичної економії, де основним питанням є економічні вигоди та втрати від міграції і, відповідно, політичні рішення, ухвалені в результаті їх оцінки. Аналізуючи міграційну політику в політології найчастіше застосовують плюралістичну, інституційну та неокорпоративістську моделі. Соціологія та психологія зосереджуються на поясненні міграційної політики з позиції національної ідентичності. Галузь міжнародних відносин пропонує такі підходи як реалістичний, ліберальний, конструктивістський. Всі ці теоретичні моделі доповнюють одна одну, хоча жодна з них не здатна забезпечити вичерпної відповіді на запитання щодо чинників формування та змісту міграційної політики держави.

Політекономія зазвичай трактує міграційну політику як похідну від економічних інтересів та економічної ситуації. Як і економічні теорії пояснення міграцій, що фокусуються передусім на економічних чинниках переміщень (неокласична економіка, нова економіка міграції, теорія подвійного ринку праці), політекономія міграції розглядає мігранта як економічного актора, який взаємодіє з іншими економічними акторами, а міграційну політику – як результат узгодження економічних інтересів різних соціальних груп [4].

Помітне місце в політекономії належить марксистським та неомарксистським поглядам, згідно з якими економічні чинники є вирішальними для формування міграційної політики, а політичний процес загалом визначений класовими суперечностями. В центрі уваги передусім трудова міграція. Міграційну політику розглядають як реакцію на флуктуацію економічного циклу та рівня безробіття. Вона спрямована на забезпечення необхідної для капіталу резервної армії праці, з її допомогою здійснюється тиск на місцевих працівників, гальмується зростання їхньої зарплатні, забезпечуються надприбутки працедавців. Використовуючи трудову міграцію капіталісти послаблюють єдність робітничого класу, розбавляючи його чужоетнічними елементами і одночасно провокуючи расизм та ксенофобію. Водночас, оскільки мігранти займають найменш престижні робочі місця, це забезпечує висхідну соціальну мобільність місцевих робітників, які все рідше виконують фізично важкі роботи і все менше відчують свою належність до пролетаріату [5].

Марксистські моделі успішно використовувалися для пояснення нелегальної міграції як стратегії забезпечення легко керованою робочою силою певних сегментів капіталістичного виробництва. Відповідно до них, нелегальна міграція не є наслідком слабкості держави в сфері забезпечення належного імміграційного контролю, а результатом зацікавленості працедавців у дешевих і безправних працівниках. Причому, якщо великі монополії більше зацікавлені в керованості міграційного процесу, дрібні власники, а також такі, які володіють підприємствами з нижчими нормами прибутку, охоче залучають нелегальних мігрантів з метою підвищення за їхній рахунок своїх доходів.

Прибічники неокласичної економіки згодні з марксистами у тому, що міграційна політика прямо залежить від економічної ситуації: під час економічного підйому держави залучають більше іммігрантів, а в період спаду імміграцію обмежують. Вони пояснюють заходи із регулювання міграції позиціями різних економічних акторів, головні з яких – працедавці та профспілки. Перші отримують вигоди від прибуття дешевої робочої сили з-за кордону, другі, як виразники інтересів місцевих працівників, зазвичай в опозиції до неї, оскільки прибуття іноземців може призвести до зменшення заробітної плати і погіршення умов праці.

На основі теорії подвійного ринку праці увагу привертає те, що в індустріально розвинутих країнах ринок праці втрачає гнучкість у результаті зусиль профспілок захистити працівників від його коливань. У відповідь працедавці залучають незахищену трудовим законодавством робочу силу іззовні, формують паралельний ринок праці.

Критики політекономічного підходу до аналізу міграційної політики зазначають, що його прихильники гіперболізують здатність окремих груп до прагматичних та раціональних дій і не пояснюють, чому такі самі групи, наприклад, працедавці чи профспілки, в одних країнах вітають імміграцію, а в інших виступають проти неї. Крім того теорії, які в центрі політичних рішень бачать лише економічні мотиви, виявляються недостатніми для пояснення політики щодо біженців та різних форм переселення для постійного проживання, пов'язаних із зовнішньополітичними чи гуманітарними міркуваннями.

У політологічних дослідженнях міграційної політики поширеною є плюралістична модель, згідно з якою члени суспільства мають інтереси, які прагнуть захистити. Отже, міграційна політика є результатом конкуренції, переговорів та створення коаліцій. Її зміст відображає розподіл влади та впливу різних соціальних елементів суспільства, ступінь їх згуртованості та здатності обстоювати власну політичну лінію. Кожен з них намагається отримати певні вигоди, не беручи до уваги спільні міркування. Це пояснює очевидну нелогічність багатьох рішень, ухвалених у сфері міграції більшістю держав. Ще один важливий висновок із плюралістичної моделі — обрані рішення здебільшого відображають не позицію більшості, а інтереси найактивніших та згуртованих сил, здатних успішно відстоювати свої інтереси. Причому якщо кола, зацікавлені у збільшенні імміграції, такі як працедавці та сформовані завдяки імміграції етнічні меншини, добре мобілізовані, то противники прибуття іноземців, як правило, доволі аморфні. Тому в результаті міграційна політика здебільшого не враховує настрої значної частини населення [6].

На відміну від плюралістичної та економічних моделей, де державному механізму відведено роль відображення та реалізації переважно неполітичних інтересів, в центрі інституційної моделі перебуває держава як організація, що має внутрішні та міжнародні інтереси, виразниками яких є особи, які ухвалюють рішення, а також бюрократія. Разом з тим, держава, уособлена в державних інституціях, боронить передусім власні інтереси, причому вони не обов'язково монолітні, адже у бюрократії, яка представляє різні відомства, вони можуть розрізнятися.

За певних обставин держава здатна нав'язати свої геополітичні інтереси могутнім економічним колам, іншим соціальним акторам. В історії цьому є безліч прикладів. Згадаймо хоча б політику Заходу періоду «холодної війни» щодо біженців із країн Східного блоку, яка була абсолютно ірраціональною з економічної точки зору, проте цілком логічною в координатах геополітичного протистояння. Разом з тим, інституційна модель не може пояснити, чому в одних випадках міграційна політика пов'язується з геополітичними інтересами, а в інших — ні, яким чином держава нав'язує суспільству своє бачення міграційної політики, і з яких причин це вдається не завжди.

Як спробу зняти ці запитання можна оцінити неокорпоративістські моделі, відповідно до яких держава є посередником між соціально-економічними групами, діючи при цьому відповідно до власних інтересів. Приклад такої політики — допуск у країну працівників-мігрантів на основі тристоронніх переговорів між державою, працедавцями і профспілками. Разом з тим, корпоративістський підхід, що розроблявся для досліджень сфери праці та доходів у рамках однієї держави, не завжди

спрацьовує, коли йдеться про міжнародну міграцію, яка за своєю природою є транс-національним явищем.

Спільним для висвітлених підходів є те, що всі вони беруть за основу пояснень міграційної політики інтереси певних груп чи політичних акторів, яким дана політика має служити. При цьому припускається, що визначення цих інтересів та їх носіїв є очевидними. Таким чином, неможливо пояснити те, що залишається поза сферою інтересів певних соціальних кіл, а політика розглядається не як самостійний процес, а як відображення інших за характером суспільних процесів.

Спробою вийти із координат інтересів певних соціальних груп, як пише Е. Мейерс, є пояснення міграційної політики з позиції національної ідентичності [5, с. 1246]. Прихильники такого підходу вважають, що унікальна історія і традиція кожної країни, концепція громадянства, яка в ній панує, поширене в суспільстві розуміння своєї ідентичності є вирішальними для змісту міграційної політики, а національна міфологія – важливим чинником формування ставлення населення до прибулих [7]. Сприйняття чужинців великою мірою залежить від культурної гомогенності чи гетерогенності суспільства і відрізняється в державах, де нації сформовані переселенцями (США, Канада, Австралія), та державах, де носії місцевої культури становлять більшість і проживають поколіннями; в країнах з поліетнічним та моноетнічним складом населення. Мають значення колоніальні зв'язки, а також концепція громадянства: там, де нація розглядається як політична, а не етнічна єдність, ставлення до мігрантів більш толерантне [8].

У рамках такого підходу розвиток та зміни міграційної політики тієї чи іншої держави відображають зміни національної ідентичності, а відмінності у міграційних політиках різних держав обумовлені різним її розумінням. Основним недоліком пояснень міграції з позицій національної ідентичності є неспроможність розтлумачити, чому зовсім різні за історичним досвідом та культурними характеристиками країни формують подібні або й ідентичні міграційні політики, прикладом чого є формування єдиної міграційної політики ЄС.

Взаємозв'язок міграційної та зовнішньої політики вперше акцентував М. Вайнер. По-перше, ставлення держави до міграції часто впливає на її міжнародні відносини, по-друге, правила допуску іноземців на суверенну територію можуть відображати стосунки з країною їхнього громадянства, бути результатом демонстрації своєї позиції чи засобом формування міжнародного іміджу, по-третє, мігранти здатні впливати на міжнародну політику країни і походження, і призначення [9].

У дослідженнях міграційної політики з точки зору міжнародних відносин найпоширенішим є реалістичний (неореалістичний) підхід. Відповідно до нього стосунки між державами зводяться до боротьби між ними за владу і вплив. Держава розглядається як основний актор міжнародних відносин, причому цілком інтегрований і свідомий власних інтересів, серед яких основним є державна безпека. Відповідно, міграційна політика – складова політики держави, спрямованої на збільшення своєї могутності та забезпечення безпеки.

На думку О. Бетса, у рамках реалістичного підходу для розуміння міграційної політики необхідно враховувати кілька гіпотез. По-перше, міграція важлива для держави лише як чинник її безпеки, тому більшість наукових робіт прихильників цього підходу присвячено саме загрозам національній безпеці, у т. ч. терористичній загрозі, що пов'язується з міграцією. По-друге, на міграційну політику впливають конфлікти між державами, які розглядаються як наслідок порушення балансу сили на міжнародній арені. Вони, зокрема, можуть призвести до обмежень пересувань населення,

або, навпаки, їх активізувати [10, с. 25]. Так, зв'язок конфліктів і міграційної політики наочно підтверджений прикладом Ізраїлю, де заохочення імміграції є складовою політики безпеки держави в умовах постійного протистояння з арабським світом.

Крім того, оскільки інтереси держави полягають передусім у посиленні військової могутності, в її діях немає альтруїстичних та етичних мотивів, зокрема, притулок іноземцям надається винятково відповідно до власних інтересів. Саме цим пояснюється позитивне ставлення західних демократій до шукачів притулку з країн східного блоку в період «холодної війни».

Враховуючи егоїстичне прагнення захисту власних інтересів, співпраця між державами у сфері міграції може носити лише обмежений характер і здійснюється переважно тоді, коли держава-гегемон у ній зацікавлена, спонукає до цього слабших союзників і бере на себе більшість витрат.

За реалістичного підходу соціально-економічні інтереси розглядають як підпорядковані, тоді як першочерговими вважають геостратегічні та безпекові. Тому в його рамках важко пояснити рішення держави у сфері міграції, зумовлені, наприклад, підйомом в економіці, що потребує додаткових робочих рук. Так само мало враховується внутрішньополітична ситуація, наприклад, виникнення міжетнічної напруги внаслідок значного припливу чужоетнічного населення. Ще одне проблемне для реалістичного підходу питання — трактування держави як монолітної організації, хоча в її рамках існують різні інституції, діють різні політичні сили, кожна з яких, безумовно, впливає на ухвалення рішень.

Ліберальний підхід пропонує більш оптимістичний погляд на світ. Відповідно до нього економічна взаємозалежність та взаємодія, поширення принципів демократії здатні сприяти розвитку співробітництва і встановленню мирних стосунків між державами. Як і реалісти, ліберали вважають, що в основі поведінки держав лежить захист їх інтересів. Проте, на їхню думку, співпраця відкриває для цього кращі перспективи, ніж протистояння, створюючи можливості для набуття вигод різними сторонами у тривалій перспективі, на відміну від одноразових особистих перемог.

У зв'язку з цим посилюється роль міжнародних організацій, які створюють інфраструктуру співпраці. Вони здатні допомогти державам виявити спільні інтереси, узгодити суперечності і дійти домовленостей, які б відповідали інтересам усіх сторін.

Хоча здебільшого питання міграційної політики залишаються в компетенції національних урядів, проте існують переконливі приклади, коли міграції успішно регулюються на міждержавному рівні. Найбільш показові з них — формування спільної міграційної політики Євросоюзу, а також вироблення єдиних для світу підходів до захисту біженців та надання притулку. Неоліберальний інституціоналізм знайшов прояв також і в ідеях щодо досягнення глобальної домовленості у сфері міграції та біженців на кшталт генеральної угоди з тарифів та торгівлі. Ухвалення на рівні ООН кодексу міграції та притулку заплановано на кінець 2018 року. Держави погоджуються на співпрацю, оскільки вона відповідає їхнім інтересам. Вони готові добровільно виконувати певні вимоги, які випливають із міжнародних домовленостей, тому що позиція аутсайдера може позбавити їх вигод міжнародного співробітництва.

Разом із тим, критики ліберального інституціоналізму справедливо зауважують, що, як і у неореалізмі, міжнародні стосунки розглянуто в рамках цього підходу лише як міждержавні стосунки, а держава сприймається як монолітний актор.

Як спробу інкорпорувати до ліберального підходу до міжнародних відносин внутрішньополітичну сферу можна розцінити модель аналітичного лібералізму. Відповідно до неї національні інтереси держави, які вона обстоює на міжнародній

арені, є відображенням внутрішньої ситуації в ній, зокрема, громадської думки, електоральних настроїв, інтересів окремих соціальних груп, системи ухвалення політичних рішень та основних суспільних цінностей. На думку дослідників, модель аналітичного лібералізму має великий потенціал у поясненні міграційної політики, оскільки рішення держави в цій сфері трактуються, так би мовити, як дворівневі: вони приймаються під впливом міжнародних зобов'язань та загальноприйнятих стандартів, а також внутрішніх політичних обставин [10, с. 29]. Наприклад, прийом єврейських біженців із соціалістичних країн у США відображав позицію країни на міжнародній арені як опонента східному блоку. Однак, під впливом могутнього єврейського лобі він продовжувався й після кардинальних суспільно-політичних змін у Східній Європі та зникнення підстав для надання притулку представникам єврейської етнічної спільноти.

Різновидом такого підходу є підхід, який Д. Холліфільд назвав вбудованим лібералізмом. Оскільки права людини, у т. ч. і права мігрантів, легітимовано на міжнародному рівні, держави, які вважають себе демократичними та ліберальними, не можуть із ними не рахуватися. Наприклад, коли західноєвропейські демократії намагалися призупинити приплив мігрантів в умовах нафтової кризи 1970-х рр., це їм не вдалося: прибуття по лінії возз'єднання сімей та надання притулку продовжувалося. Повага до прав людини впливає на міграційну політику не лише безпосередньо, а й опосередковано, оскільки призводить до лібералізації законодавства щодо громадянства, інших важливих для мігрантів сфер [11].

У рамках неолібералізму існує також глобалізаційна модель, згідно з якою процеси глобалізації становлять серйозний виклик для суверенних держав, які в умовах наростання світової взаємозалежності поступово втрачають здатність контролювати свої території, у т. ч. приплив чи відплив населення. Хоча роль держав лишається значною, проте в умовах глобалізації державні організми зазнають змін, віддаючи частину свого суверенітету на наднаціональний рівень (ЄС, ВТО) та на нижчий рівень, на якому ринок та корпорації відіграють все більш значну роль у регулюванні переміщень населення, передусім робочої сили.

Крім того, міграція є однією з основних ознак, наслідків, а також рушійних сил глобалізації. Тому уряди, які сприяють вільному руху товарів і капіталів, навряд чи зможуть успішно контролювати рух робочої сили, оскільки поєднати ліберальний режим для перших двох основних чинників виробництва із обмежувальним для третього видається мало реальним. Економічна інтеграція, як свідчить приклад ЄС, логічно призводить до вільного руху працівників. Разом з тим, критики застосування глобалізаційної теорії до досліджень міжнародної міграції вказують на те, що її прихильники занадто акцентують на економічних та соціальних чинниках, не надаючи належної уваги політичним.

Конструктивістський підхід, на відміну від неореалістичного і ліберального, базується на тому, що інтереси держав, які є рушіями міжнародних відносин, не є незмінними і здатні трансформуватися в процесі взаємодії між ними. При цьому враховується вплив неурядових акторів як всередині держави, так і на міжнародному рівні. Зокрема, завдяки саме неурядовим організаціям норми поваги до прав людини спочатку набувають ваги всередині держави, а згодом починають впливати також і на міжнародні відносини, зокрема на політику щодо міграції населення та надання притулку. Досить багато прикладів і зворотного процесу: під впливом міжнародних правозахисних організацій прискорюється демократизація, посилюється повага до прав людини всередині країни. Таким чином, не лише прагматичні державні інтереси, а й сфера ідей справляють свій вплив на політику. Причому неурядові організації,

як і міжнародні інституції, не стільки змушують держави рахуватися з цими ідеями, скільки своєю діяльністю сприяють трансформації ставлення держав до відповідних цінностей. Найкрасномовнішим прикладом може служити Конвенція ООН 1951 р. про статус біженців, яка не містить норм щодо санкцій у разі її порушення. Разом із тим, на сьогодні норми Конвенції імplementовано до внутрішнього законодавства більшості держав світу. Зміни у ставленні членів міжнародної спільноти до проблеми біженців відображає також і той факт, що передбачені Конвенцією стандарти все частіше застосовуються й до внутрішньо переміщених осіб, тобто тих, хто вимушено залишив місця попереднього проживання, проте не перетнув державних кордонів і, відповідно, не підпадає під дію міжнародного права, залишаючись під юрисдикцією національних держав [10, с. 33].

За висновком К. Коданьоне, попри суттєві розбіжності, всі теоретичні моделі, що застосовуються для вивчення міграційної політики, є лише варіантами найбільш поширених у науці і пояснюють міграційну політику як концептуально близьку до політики у сфері праці чи зовнішньої політики, відповідають більше конкретним випадкам, ніж забезпечують системне розуміння досліджуваного феномену [2, с. 31].

Пошуку комплексного погляду на міграційну політику може слугувати ідея Е. Мейера, який писав, що міграційна політика є результатом взаємодії різних чинників соціально-економічного і зовнішньополітичного характеру, а також залежить від основних характеристик міграційного потоку і набуває інших рис залежно від того чи йдеться про трудову міграцію, переселенську міграцію, або пошуки притулку. Він називає п'ять соціально-економічних та зовнішньополітичних чинників: стан економіки, інтенсивність та склад міграції, війни, пріоритети зовнішньої політики, співвідношення націоналістичних і ліберальних поглядів у суспільстві [5].

Позиція Е. Мейера, на думку низки дослідників, є наразі найбільш прийнятною для аналізу міграційної політики. Разом з тим, її недолік, як і більшості розглянутих вище аналітичних моделей, полягає у тому, що вона базується переважно на досвіді розвинутих країн, сформована передусім на прикладах країн призначення, а не походження мігрантів.

Висновки. Хоча цілісної теорії міграційної політики не існує, наукові підходи, що використовуються в сучасних дослідженнях, дають змогу зробити кілька висновків, які видаються важливими для практичної політики. Необхідно підкреслити, що міграційна політика є продуктом політичної системи, а не лише відображенням економічних чи демографічних обставин. Важливо також, що її формують не тільки держави, а й інші суспільні інститути, бачення яких може бути іншим. Тому дієва міграційна політика вимагає погодження інтересів держави і власне мігрантів, місцевих громад, політичних партій, неурядових організацій тощо. Оскільки міграція відбувається між двома або й більше державами, погодження інтересів є необхідним також і на міжнародному рівні.

Розуміння механізмів формування міграційної політики важливе для процесу її удосконалення. Тому перед українськими науковцями стоїть завдання осмислення та теоретичного узагальнення вад і здобутків міграційної політики України, створених із метою її реалізації державних інституцій, діяльності неурядових акторів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Zolberg A. The Matters of State: Theorizing immigration policy // The Handbook of International Migration / Ed. by C. Hirschman, P. Kasinitz, J. DeWind. – NY: Russell State Foundation, 1999. – P. 71–93.

2. Кодацьоне К. Миграционная политика как планирование наугад // Мировой опыт миграционной политики: ретроспектива и новейшие тенденции / Под ред. Г. Витковской. – М. : Гендальф, 2004. – С.15–33.
3. Волосенкова Е. Миграционная политика. Управление миграционными процессами / Волосенкова Е., Кабаченко П., Тарасова Е. // Методология и методы изучения миграционных процессов : междисциплинарное учебное пособие / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М. : Адаманть, 2007. – С.213–236.
4. Zogata-Kusz A. Theoretical Perspectives on Immigration Policy and Politics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ces.upol.cz/wp-content/uploads/2014/12/ces1_12_zogata.pdf (дата звернення 15.02.2018).
5. Meyers E. Theories of international migration policies – a comparative analysis // International migration review. – 2000. – Vol. 34, – №. 4. – P. 1247–1251.
6. Freeman G.P. Political Science and Comparative Immigration Politics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tulane.edu/~dnelson/PEMigConf/Freeman.pdf> (дата звернення 15.02.2018).
7. Stalker P. The Work of Strangers: A Survey of International Labour Migration. – Geneva : International Labour Office, 1994. – 330 p.
8. Money J. Comparative Immigration Policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.isacomps.com/info/samples/comparativeimmigrationpolicy_sample.pdf (дата звернення 15.02.2018).
9. Wiener M. On International Migration and International Relations // Population and Development Review. – 1984. – No. 3. – P. 441–455.
10. Betts A. Forced migration and global politics. – Oxford : Willey-Blackwell, 2009. – 216 p.
11. Hollifield J.F. The Politics of International Migration: How Can We «Bring the State Back In»? // Migration Theory: Talking across Disciplines / Ed. by Caroline B. Brettel and James F. Hollifield. – NY : Routledge, 2000. – P. 137–185.

REFERENCES

1. Zolberg, A. (1999). *The Matters of State: Theorizing immigration policy*. The Handbook of International Migration. C. Hirschman, P. Kasinitz, J. DeWind. (Ed.). N.Y. : Russel State Foundation.
2. Kodan'one, K. (2004). Migracionnaja politika kak planirovanie naugad [Migration policy as planning at random]. *Mirovoj opyt migracionnoj politiki: retrospektiva i novejschie tendencii - World experience of migration policy: a retrospective and the latest trends*. G. Vitkovska (Ed.). Moscow : Gendal'f [in Russian].
3. Volosenkova, E., Kabachenko P., & Tarasova, E. (2007). *Migration policy. Migration processes management. Methodology and methods of studying migration processes: interdisciplinary handbook*. Zh. Zayonchkovskaya, I. Molodikova, V. Mukomel (Ed.). Moscow : Adamant [in Russian].
4. Zogata-Kusz, A. (2012). Theoretical Perspectives on Immigration Policy and Politics. *ces.upol.cz*. Retrieved from http://www.ces.upol.cz/wp-content/uploads/2014/12/ces1_12_zogata.pdf
5. Meyers, E. (2000). Theories of international migration policies - a comparative analysis. *International migration review*, 4, 1247-1251.
6. Freeman, G.P. (n.d.). Political Science and Comparative Immigration Politics. *tulane.edu*. Retrieved from <http://www.tulane.edu/~dnelson/PEMigConf/Freeman.pdf>
7. Stalker, P. (1994). *The Work of Strangers: A Survey of International Labour Migration*. Geneva. International Labour Office.
8. Money, J. (n.d). Comparative Immigration Policy. *isacomps.com*. Retrieves from http://www.isacomps.com/info/samples/comparativeimmigrationpolicy_sample.pdf
9. Wiener, M. (1984). On International Migration and International Relations. *Population and Development Review*, 3, 441-455.
10. Betts, A. (2009). *Forced migration and global politics*. Oxford : Willey-Blackwell.
11. Hollifield, J.F. (2000). The Politics of International Migration: How Can We «Bring the State Back In»? *Migration Theory: Talking across Disciplines*. Caroline B. Brettel, James F. Hollifield (Ed.). NY : Routledge.

Стаття надійшла до редакції журналу 19.03.2018.